

Türkiye’de Bütçe Görüşmeleri Üzerinden 1983-1989 Yılları Arasında Uygulanan Maliye Politikaları İle İlgili Tartışmalar

Doç. Dr. Abdullah TAKIM

Atatürk Üniversitesi, İİBF
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
abdullahtakim@atauni.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Ramazan ARSLAN

Bartın Üniversitesi, İİBF
İktisat Bölümü
rarslan@bartin.edu.tr

Özet: *Bu çalışmada, 1983-1989 döneminde bütçe görüşmeleri üzerinden Türkiye’de uygulanan maliye politikaları incelenmektedir. Çalışmada 1983-1989 dönemini ele almamızın nedeni, başlangıç ve bitiş yıllarının daha önceki dönemlerden farklı ekonomik ve mali özellikler taşımasıdır. 1983 yılının başlangıç yılı alınmasının nedeni, 24 Ocak Kararlarının ardından demokratik seçimle iktidara gelen yeni hükümet tarafından, ekonomik ve mali alanda bir dizi düzenlemenin yapılmış olmasıdır. 1989 yılında ise sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirilmesinin, iktisat politikası hedeflerini gerçekleştirmede maliye politikalarını daha duyarlı konuma getirmesidir.*

Anahtar Kelimeler: *Bütçe Görüşmeleri, Maliye Politikaları, 1983-1989 Dönemi, Türkiye*

Arguments about Fiscal Policies Implemented Between 1983 and 1989 over the Budget Discussions in Turkey

Abstract: *In this study, fiscal policies are analyzed which were implemented in Turkey over the budget discussions in 1983-1989 era. This era has been studied in this study because start and finish dates have different fiscal and economical properties according to previous years. The reason of 1983 accepted as beginning is that following the 24 January decisions, group of regulations was made in economic and fiscal area by government via democratic election. Cause of choosing the year 1989 is liberalization of capital movements even it didn't realize economical policy targets, it makes fiscal policies more sensitive.*

Key Words: *Budget Discussions, Fiscal Policies, The Era of 1983-1989, Turkey.*

Giriş

Türkiye’nin yakın siyasi tarihi incelendiğinde, demokratik rejime farklı zamanlarda müdahale edildiği görülür. Bu müdahalelerden ilki 1960 yılında gerçekleşmiş, 1961 yılında yapılan seçimlerle demokratik rejime geçilmiştir. 1971’de Silahlı Kuvvetlerin muhtırasıyla ikinci kez demokrasi kesintiye uğramış ve 1973 yılında yapılan seçimlerle yeniden demokrasiye geçilmiştir. Diğerlerine nazaran daha uzun soluklu olmak üzere son müdahale 12 Eylül 1980’de yapılmış, iki yıl aradan sonra 6 Kasım 1983 seçimleriyle tekrar demokratik sisteme geçilmiştir. Her üç müdahaleden önce ekonomik sorunlar sürdürülemez boyutlara ulaşmış; birinci müdahaleden önce 4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları, ikinci müdahaleden önce büyük oranlı devalüasyon ve üçüncü müdahaleden önce de 24 Ocak Kararları uygulamaya konulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, C:9, D:17, Y.Y:2, 09.12.1984,s.133-135).

Türkiye’de 12 Eylül 1980 müdahalesinin ardından 6 Kasım 1983 seçimleri sonucunda 13.12.1983-21.12.1987 yılları arasında Birinci Anavatan Partisi Hükümeti (45. Cumhuriyet Hükümeti) ve 21.12.1987-09.11.1989 döneminde ise İkinci Anavatan Partisi Hükümeti (46.Cumhuriyet Hükümeti) görev yapmıştır. Her iki Hükümetin Başbakanı olan Turgut Özal, 1980-1983 yılları arasında ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak görev yaparken uyguladığı ekonomi politikalarını, bu sefer askeri vesayetin gözetiminden uzak; tek başına iktidar olarak uygulamaya devam etmiştir. 1983 yılından sonra uygulanan ekonomi politikaları, ara rejim döneminde uygulanan politikaların devamı şeklinde görülse de Özal, 1985 yılı bütçe görüşmeleri sırasında bu durumu şöyle ifade etmektedir (TBMM Tutanak Dergisi, C:9, D: 17, Y.Y:2, 09.12.1984,s.135):

‘...24 Ocak Kararları alındığı zaman ben Başbakanlık Müsteşarı idim ve aynı zamanda Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşar Vekili idim. Bu kararların hazırlanmasında çok önemli rolüm olmuştur, bu doğrudur. Ama bu kararları alan o zamanki siyasi iktidardır. Aynı şekilde bu kararların devamı olarak 12 Eylül’den sonra da gelen hükümetlerde Başbakan Yardımcısı ve ekonomik işlerden sorumlu olarak vazife aldım. Bu vazifem 1982 yılı ortasına kadar, 22 ay devam etti. Bu devredeki hükümetlerde vazife alanların siyasi sorumlulukları çok azdır. Daha ziyade teknik sorumluluk vardır. Yani bir evvelki dönemdeki teknik sorumluluğumuzun bir parça üzerinde diyebiliriz. Onun için, o devrenin siyasi sorumluluğu bizim üzerimizde değildir. Yani, o tarihte ekonominin iyileştirilmesi

için, bizler teknik olarak birçok meseleleri getirmiş olmamıza rağmen, esas kararları alanlar o zamanki Konsey İdarecileridir...'

24 Ocak İstikrar Kararları, serbest piyasa mekanizmasını işler hale getirmeyi, Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini, ihracatı artırmayı, enflasyonu düşürmeyi, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ürünlerinin fiyatlarını yeniden düzenlemeyi ve sermaye hareketlerini serbestleştirmeyi amaçlamıştır (Tutar, 2005: 25). Türkiye için daha önceki dönemlerden farklı olan bu yeni dönemde, ekonomi politikalarının amacı değiştiği için yeni duruma uygun politika araçlarının da değişmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu dönemde kalkınma stratejisinde yaşanan yapısal değişim salt bir politika değişikliğinden ibaret olmadığından, bu stratejiye uygun maliye politikaları araçlarıyla desteklenip desteklenmediğinin bilinmesi büyük önem taşır.

Ekonomik hayatın geleceği ile ilgili güvenilir tahminler yapmak, alınan kararların yasama, yürütme ve halk tarafından benimsenmesini sağlamak, kararları zamanında almak, maliye politikalarını diğer ekonomi politikaları ile uyumlaştırmak ve sağlam bir mali düşünceye sahip olmak gibi önkoşullar maliye politikasının başarısını artırmaktadır (Türk, 2005: 18-24).

Bu çalışmada 1983-1989 döneminde bütçe görüşmeleri üzerinden Türkiye'de uygulanan maliye politikaları incelenmektedir. Bütçe görüşmeleri sırasında yapılan tartışmalarda bütçe kavramına, bir maliye politikası aracı olmaktan öte farklı anlamlar yüklenmekte, kamu kesimi gelir-gider dengesini gösteren bir tablo olmanın ötesinde daha geniş kapsamlı olmak üzere ekonomik, mali ve siyasi yönüne vurgu yapılmaktadır.

1. Bütçenin Tanımı, İlkeleri ve Unsurları

Demokratik ülkelerde bütçeler, anayasadan sonra en önemli yasama belgesi olarak kabul edilmektedir (Karacal ve Öktem, 2007: 1). Bu yüzden bütçeler, kaynağını anayasadan alan ve parlamento tarafından onaylanarak yasaya dönüşen en temel mali belgelerdir (Oyan, 2001: 288). Bütçeler, fiyat istikrarının sağlanması, gelir dağılımının iyileştirilmesi, yatırımların teşvik edilmesi gibi hedefleri gerçekleştirmede kullanılan en önemli mali araçlardan biridir (Bütçe Hazırlama Rehberi 2012-2014). Bütçe kavramı daha geniş olarak, devletin gelecek bir yıl için gider ve gelir dengesini gösteren ve yasama organının yürütme organına kamu gideri yapmak ve kamu gelirlerini toplamak hususunda verdiği yetkiyi gösteren bir belgedir (Pehlivan, 2004: 224).

Devlet bütçesi, belirli bir dönemdeki kamusal malların hangi kanallardan finanse edileceğini göstermesi ve uygulanmak istenen iktisat politikalarının çerçevesini çizmesi bakımından önemli bir iktisadi ve mali işleve sahiptir. Bütçeler, hükümetlerin temel düşüncelerini rakamlarla ifade eden belgeler

olmanın ötesinde siyasi iktidarın, muhalefetin ve kamuoyunun dikkatini çeken önemli belgelerdir. Bu yüzden bütçe sürecinde hükümetin ve muhalefet partilerinin davranışlarını ve etkilerini görmek mümkündür. (Pınar, 2011: 18; TBMM Tutanak Dergisi, C:1, Y.Y:1, 22.12.1983, s.70). Bu yönüyle bütçeler, sadece hükümetlerin ekonomi politikalarının göstergesi değil, siyasi hesaplaşmanın aracı olarak da görülmektedir (TBMM Tutanak Dergisi, C:35,D:17, Y.Y:4, 24.12.1986,s.470-471).

Bütçelerle ilgili yukarıda yapılan tanımlar farklı olsa da bütçenin temel unsurları şöyle sıralanmaktadır (Edizdoğan, 2008:350-351):

- Bütçe, devletin geleceğe ait gelir ve gider tahminlerini gösterir.
- Bütçe, genellikle yıllık tahminleri gösterir.
- Bütçe, gelirlerin toplanmasına ve giderlerin yapılmasına önceden yetki verir.
- Bütçede yer alan kamu gelir ve gider tahminleri denk olmalıdır.

Bütçeler temel işlevlerini yerine getirmek amacıyla çeşitli ilkelere uyularak hazırlanırlar. Bunlar, devletin her tür gelir ve giderlerinin bütçede toplanması gerektiğini gösteren genellik ilkesi, tüm gelir ve giderlerin tek bir bütçede gösterilmesini ifade eden birlik ilkesi, bütçeyle ilgili tüm belge ve hesapları incelemeye imkân verecek şekilde açıkça gösterilmesini sağlayan açıklık ve mali saydamlık ilkeleridir. Ayrıca gelir ve gider tahminlerinin samimi ve doğru olarak yapılmasını gerektiren doğruluk ilkesi, gelir ve giderlerin denk olmasını ifade eden denklik ilkesi, harcamaların yapılacağı ve gelirlerin toplanacağı mali yıla girmeden önce parlamento tarafından kabul edildiğini ifade eden önceden izin alma ilkesi, bütçenin temel ilkelerindedir. Bunlardan başka, gelir ve giderlerin bir yıl için yapıldığını gösteren yıllık olma ilkesi ve belirli bir miktar kaynak ile mümkün olan en yüksek faydayı sağlayacak şekilde hazırlanmasını ifade eden tasarruf ilkesi, bütçelerin temel ilkelerdir (Edizdoğan, 2008:363-391).

2. Bütçe Görüşmelerinin Ekonomik, Siyasi ve Mali Etkileri

Demokratikleşme sürecinde kamu otoritesi, milli gelirin önemli bir bölümünü kontrol ettiğinden bütçeler, seçimle işbaşına gelen hükümetlere vergi toplama ve harcama yapma yetkisi vermesi nedeniyle siyasi nitelik taşırlar. Bütçeler, bir yasa olması nedeniyle hukuki, kamu harcamalarının finansmanını sağlayacak şekilde düzenlenmesiyle mali ve nihayetinde alınan vergilerin genel ekonomi üzerindeki etkileri bakımından da iktisadi olmak üzere önemli işlevlere sahiptirler (Pınar, 2011: 16).

Maliye politikası araçlarının ekonomide genel dengeyi sağlamak amacıyla kullanılması, bütçelerin, bir ekonomi politikası aracı olarak kullanılmaya

başlanmasını mümkün kılar (Avcı, 1988: 5) . Bütçeler, hem ekonomik gelişmeleri etkileyen hem de bu gelişmelerden etkilenen bir yapıya sahiptir. Bütçenin, ekonomik istikrarsızlıkla mücadelede, işsizliği azaltmada, yurtiçi tasarruf düzeyini değiştirmede aktif bir politika aracı olması bütçe politikalarının yönünü belirlemede önemli olmaktadır. İktisat politikalarının amacına bağlı olarak bütçe politikaları, genişletici yönde uygulanabileceği gibi daraltıcı yönde de olabilir. Bu bağlamda, maliye politikalarının toplam talebe etkisini belirlemek önem kazanmaktadır. Bütçe dengesinde meydana gelen değişikliklerin toplam talebe olan etkilerini belirlemede mali etki önemli bir gösterge kabul edilmektedir. Bu etkiyi dikkate alarak bir önceki döneme göre maliye politikalarının hangi yönde (genişletici-daraltıcı) uygulandığı görülebilir (Çebi, 2002:1-3).

Makroekonomik istikrarın sağlanmasında bütçenin rolü son derece önemlidir. Uygulanan bütçe sistemi ise bütçenin başarısını yakından etkileyen bir unsurdur. Diğer yandan, ekonomide mali kuralların tesis edilmesi; yıllık bütçeleme sürecinin orta vadeye yayılması, bütçeler hazırlanırken gerçekçi tahminlerin ortaya konulması ve bütçe istikrarının mümkün olduğunca siyasi çıkarların dışında tutulması bütçenin başarısını etkileyen faktörler olarak sıralanmaktadır (Dede, 2010: 22).

Hükümet programları doğrultusunda toplumun ve ekonominin beklentilerine cevap vermek üzere hazırlanan bütçeler, ekonomik ve sosyal politikaların en etkili birer aracı olarak kabul edilirler. Konjonktürel dalgalanmaların giderilmesinde, sosyal devlet ilkelerinin yerine getirilmesinde bütçelere yapıcı, düzeltici ve düzenleyici fonksiyonlar yüklenmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C:14,D:5, T:3,16.02.1980,s.6-9) .

Bütçe görüşmeleri sırasında bütçe kanunu tasarisinin maddeleri, bütçenin büyüklüğü ve hedefleri müzakere edilirken ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal sorunları da tartışılmaktadır (TBMM Tutanak Dergisi, C:5, D: 19, Y.Y:1, 10.03.1992,s.11-21). Bütçe görüşmeleri sırasında, yapılan genel değerlendirme ve eleştiriler akademik karakterli olmaktan daha çok, siyasi karakterlidir¹ (TBMM Tutanak Dergisi, C:36, D: 18, Y.Y:1, 04.04.1988,s.25). Çoğu ülkede olduğu gibi Türkiye'de de Maliye Bakanının bütçe görüşmeleri sırasında yapacağı konuşma, makroekonomik aktörler tarafından önemli kabul edilir. Bütçe görüşmelerinin başlayacağı gün parlamentoların önemli günlerinden biri sayılır. Bütçe ve Plan Komisyonunda olduğu gibi TBMM Genel Kurulunda

¹ 1982 Mali Yılı Bütçe görüşmeleri sırasında Danışma Meclisi Üyesi Mehmet Hazer; *"Malum olduğu üzere bütçede her şey konuşulur, arada sırada da bütçe konuşulur. Bütçe konuşmaları biraz yavan olduğu için, rakamları konuşurmak olduğu için her arkadaşın ihtisas sahasına da girmeyen konular olduğu için belki böyle oluyor."* demektedir (Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C:2, Y.Y:1, 15.01.1982,s.129).

yapılan bütçe görüşmeleri sırasında hükümetin genel politikaları eleştirilmekte, yapılan tartışmalar teknik konuşmalardan daha çok siyasi nitelikli olabilmektedir (Edizdoğan, 2008:443).

1982 Anayasasına göre Türkiye’de bütçe yapımı ile ilgili süreç şöyle işlemektedir:

“Bakanlar Kurulu, merkezi yönetim bütçe tasarısı ile milli bütçe tahminlerini gösteren raporu, mali yılbaşından en az yetmiş beş gün önce, TBMM’ye sunar. Bütçe tasarıları ve rapor, kırk üyeden kurulu Bütçe Komisyonunda incelenir. Bu komisyonun kuruluşunda, iktidar grubuna veya gruplarına en az yirmi beş üye verilmek şartı ile siyasi parti gruplarının ve bağımsızların oranlarına göre temsili göz önünde tutulur. Bütçe Komisyonunun elli beş gün içinde kabul edeceği metin, TBMM’de görüşülür ve mali yılbaşına kadar karara bağlanır. TBMM üyeleri, Genel Kurulda, kamu idare bütçeleri hakkında düşüncelerini, her bütçenin tümü üzerindeki görüşmeler sırasında açıklarlar; bölümler ve değişiklik önerileri, üzerinde ayrıca görüşme yapılmaksızın okunur ve oylanır. TBMM üyeleri, bütçe kanunu tasarılarının Genel Kurulda görüşülmesi sırasında, gider artırıcı veya gelir azaltıcı önerilerde bulunamazlar.” (TC Anayasası, Mad:162).

3. Maliye Politikaları İle İlgili Teorik Tartışmalar

Devlete sınırlı görev veren klasik teori, kamu harcamalarının hacimce küçük olmasını, devlet bütçesinin denk olmasını ve kamu harcamalarının olabildiğince dolaylı vergilerle finanse edilmesi ve kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılamaması halinde ortaya çıkan bütçe açıklarının uzun vadeli borçlarla finanse edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Ekonominin tam istihdam seviyesinde kendi dengesine ulaşacağını, dolayısıyla denge konumundaki bu durumda maliye politikası araçları yoluyla müdahale edilmesi, klasik ekolün temel varsayımları veri alındığında, çıktı düzeyini artırmayıp, fiyatlar genel seviyesini yükselttiğinden bu müdahale, ekonomik dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla klasik teoride maliye politikaları ekonomik aktiviteyi düzenlemede etkin değildir.

Maliye politikalarını ekonomi politikalarının merkezine koyan Keynes ise, ekonominin yapısı gereği istikrarsız olduğunu, ekonominin kendi dinamikleriyle tam istihdam seviyesine ulaşamayacağını iddia eder. Keynesyenler harcanmayan gelir için harcama yetkisi verilen devletin maliye politikası araçlarını kullanarak, çıktı düzeyinin belirleyen, toplam talebi artırıp işsizlik sorununa çözüm bulabileceğini savunmaktadırlar. Keynes’e göre 1929 Krizinin nedeni efektif talep yetersizliğidir (Takım, 2011: 158; Bilgili, 2011: 104-138).

Monetaristler, iktisadi dalgalanma dönemlerinde maliye politikalarının çıktı düzeyini ve istihdamı etkileme gücünün zayıf olduğunu savunurlar.

Monetaristler müdahaleci politikaların çözüm değil sorun oluşturduklarını iddia etmektedirler. Kamu harcamalarının enflasyona neden olup olmayacağı ise nasıl finanse edildiğine bağlıdır. Bu düşünceye göre kamu harcamaları borçlanma ve vergilerle finanse edilirse dışlama, para arzını artırarak finanse edilirse enflasyona neden olmaktadır (Bilgili, 2011:138).

Yeni Klasikler, genişletici para ve maliye politikalarının çıktı düzeyini artırmadığını, bu yüzden devletin ekonomik hayata müdahalesine gerek olmadığını savunurlar. Yeni Klasiklere göre genişletici maliye politikası kısa dönemde istihdam ve üretim seviyesinin üzerinde hiçbir etkiye sahip olmadığı gibi, uzun dönemde de bu değişkenleri azaltıcı etki yapmaktadır (Bocutoğlu, 2011: 232).

Yeni Keynesyenler, ücretlerin ve fiyatların yapışkan olması nedeniyle, ekonomi kendiliğinden dengeye gelemeyeceği için (piyasalar süpürülmeyeceği için), kamu harcamaları yoluyla devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu teoriye göre fiyatlar ve ücretler esnek olsa bile, ekonomiyi istikrara kavuşturmada toplam talep politikaları etkili olmaktadır (Bocutoğlu, 2011: 315).

Sermaye kesiminin dolaysız vergi yükünü düşürmenin özel yatırımları geliştirip kamu yatırımlarını daraltacağını savunan (Oyan, 2001: 277) Arz Yanlı İktisatçılara göre maliye politikasının aracı olan bir vergi indirimi, ekonomideki yatırımları ve üretimi teşvik etmektedir. Arz Yanlı İktisatçılara göre açık bütçeler enflasyonist özellik taşıdıklarından bu açıkları önlemek amacıyla denk bütçe politikası uygulanmalı ve yatırımların ve üretimin teşvik edilmesi için vergi oranlarının düşürülmesi gerekir (Bilgili, 2011:266).

4. Türkiye’de Uygulanan Maliye Politikaları

Her ülkede uygulanan maliye politikaları birbirlerinden farklı olsa da ulaşılmak istenen amaçlar bakımından ortak noktalar taşıdığı iddia edilebilir. Bunlar, ekonomik istikrarı sağlamak, istihdamı artırmak, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek ve gelir dağılımında adaleti sağlamaktır. Ancak maliye politikasının amaçları arasında bir çatışma söz konusu olup, belirli bir tüketim düzeyi ile ekonomik kalkınma, fiyat istikrarı ile tam istihdam, ekonomik ve sosyal haklar ile maliye politikasının amaçları arasında ve nihayetinde maliye politikasının amaçları ile araçları arasında bir çatışma söz konusudur (Türk, 2005: 18-23).

4.1. 1983 Öncesi Uygulanan Maliye Politikaları

1970’li yıllarda yaşanan petrol krizinin ardından ticaret hadlerinin bozulması, ödemeler dengesi üzerinde baskı oluşturmuş, ortaya çıkan finansman açığı kısa vadeli borçlanmalarla karşılanmıştır. 1970’li yılların sonlarına doğru, yaşanan döviz yetersizliği nedeniyle ithalatın yapılamamış olması, arz cephesinde önemli sorunlar ortaya çıkarmış, talep cephesinde ise

genişletici maliye politikaları uygulanmıştır. Bu dönemde Hükümetlerin finansal açıkları kapatmak için devlet iç borçlanma senetleri ihraç etmek yerine, Merkez Bankası tarafından sağlanan 'kısa vadeli avans' enstrümanının yoğun bir biçimde kullanıldığı görülmüştür. Bu durum, para politikasını maliye politikasına göre ikincil bir politika aracı konumuna getirmiştir (TCMB, 2002: 5-14).

Türkiye'de 1980'lerin başlarına kadar ekonomi politikaları büyük ölçüde beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde yürütülmüş, bu dönemde genişletici maliye politikasının yol açtığı bütçe açıkları, Merkez Bankası kaynaklarıyla finanse edildiğinden para politikası maliye politikasının emrine verilmiştir. 24 Ocak İstikrar Programı sonrasında hükümetin Merkez Bankası kaynaklarına müracaat etmesi, enflasyona neden olacağı endişesiyle önemli ölçüde sınırlandırılmış, alternatif olarak iç borçlanma, temel finansman kaynağı haline gelmiştir. Bu durum faiz oranlarını yükselterek dışlama etkisi ortaya çıkarırken, iç borç stokunun yükselmesine neden olmuştur. Sürekli artan kamu açıkları aynı zamanda enflasyonu yükselterek Merkez Bankasının fiyat istikrarına yönelik bağımsız politikalar uygulamasını engellemiştir (Saçkan, 2006: 22; Yurdakul ve Saçkan, 2007: 223).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (ÜBYKP), toplam talebin konjonktüre uygun olarak yürütülmesi için maliye politikası araçlarından yararlanılması öngörülmüş, kamu harcama ve gelirlerinde önceki dönemlerden daha fazla esneklik kazandırılması benimsenmiştir. Planda, maliye politikasının amacının kaynak artışını sağlamak, ekonomik aktiviteyi yönlendirmek ve sosyal dengesizlikleri gidermek, olduğu ifade edilmiştir. Planda gelir farklarının azaltılmasında kamu harcamalarından yararlanılması ve vergi yükünün adil bir biçimde dağılımı öngörülmüştür. Üçüncü plan döneminde, vergi gelirlerinde beklenen hasılat sağlanamamış, kamu harcamalarında ise plan hedefleri aşılmıştır. Özellikle kamulaştırma, KİT ve mahalli idarelerin açıklarını karşılamak amacıyla yapılan ödemeler transfer harcamalarını yükselterek bütçe açıklarının artırmıştır (Avcı, 1988: 32-33).

1979-1983 dönemini kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (DBYKP), maliye politikalarının amacının, kaynak artışını sağlamak, gelir dağılımını iyileştirmek, kısa dönemde de ekonominin genel dengesini korumak olduğu belirtilmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda, gelir dağılımındaki dengesizlikleri ve vergi adaletsizliğini gidermek, sabit gelirliiler üzerindeki vergi yükünü azaltmak, vergi kayıp ve kaçakçılığını önlemek, kamu harcamalarını sağlıklı kaynaklara finanse etmek benimsenmişse de, bu hedeflere ulaşamamıştır (Avcı, 1988: 33-34).

20.09.1980-13.12.1983 tarihleri arasında görev yapan Ulusu Hükümeti döneminde dördüncü planda da belirtilen maliye politikası önlemleri sıralanırken vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesi amacıyla gerekli yasal düzenlemelerin

yapılacağını, enflasyona neden olmadan bütün kazanç ve gelirlerden makul oranda vergi alınması gerektiği savunulmuştur. Vergi politikalarının israfa yönelik tüketimi önleyici, buna rağmen yatırımları, üretimi, ihracatı artırılmasına yönelik uygulanacağı benimsenmiş ve en az geçim indirimi tutarının yükseltileceği belirtilmiştir (Ayдын, 2009: 110).

4.2. 1983-1989 Döneminde Uygulanan Maliye Politikaları

4.2.1. Kamu Harcama Politikaları

1983 seçimleri sonucunda tek parti olarak iktidara gelen Anavatan Partisi Hükümetinin hazırlayıp meclise sunduğu ilk bütçe 1985 yılı bütçesi olup, bu bütçe hazırlanırken 24 Ocak İstikrar Kararlarının uygulanmasına titizlikle devam edileceği belirtilmiştir. İktidar partisine göre 1984 yılı bütçesi, bütün safhalarıyla kendileri tarafından hazırlanan bir bütçe değildir. Oysa 1985 yılı bütçesi, Anavatan Partisi döneminde kabul edilmiş ve BBYKP hedefleri doğrultusunda hazırlanan ilk bütçedir. 1984 yılı bütçe gelirlerinin, öngörülen ölçüde gerçekleşmeyeceği savunularak, Maliye Bakanının bütçeyi sunuş konuşmasında ifade ettiği bütçe açığının gerçekçi olmadığı iddia edilmiştir. Bu seviyedeki bütçe açığı, ortaya çıkan enflasyonun gerçek nedeni olarak görülmüştür. 1984 yılı bütçesinin başlangıç ödenekleriyle ek ödeneği mukayese edildiğinde, % 33 civarında bir fark ortaya çıkmış, bu düzeye varan bir ek ödenek talebinin yüksekliğine dikkat çekilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C:9, D: 17, Y.Y:2, 08.12.1984,s.77-111).

1985 yılı bütçesinde kamu yatırımları belirlenirken, altyapı, enerji, ulaştırma ve haberleşme sektörü yatırımlarına öncelik verilmiş, ekonomik ve sosyal gelişmeyi destekleyen yatırımlar ile ihracata yönelik projelere ağırlık verilmiştir. Kamu yatırımları içerisinde enerji sektörüne, % 24.6, ulaştırma ve haberleşme sektörüne % 24.2, imalat sanayine % 11.8, diğer hizmetlere % 11.9, madencilığe % 9.2 ve tarım sektörüne % 9.9 oranında pay ayrılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, C:9, D: 17, Y.Y:2, 08.12.1984,s.67). 1986 yılında ise konsolide bütçe harcamaları içerisinde cari harcamalar 2.967 milyar lira, yatırım harcamaları 1.854 milyar lira, transfer harcamaları ise 3.491 milyar lira olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1: 1980-1990 Dönemi Türkiye Ekonomisi İle İlgili Temel Ekonomik Göstergeler

Yıl	Büyüme Oranı	Enflasyon Oranı	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Dengesi	Bütçe Dengesi / GSMH	Kamu Kesimi Genel Dengesi	Emişyon Artış Oranı	1 ABD Doları (Yıl sonu)	İhracat (Milyar Dolar)	İthalat (Milyar Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyar Dolar)
1980	-2.8	101.4	1.147.557	988.228	-159.329	-3,0	-8.8	52.4	91.40	2.9	7.9	-5.0
1981	4.8	34.0	1.632.962	1.536.371	-96.592	-1,2	-4.0	38.7	134.9	4.7	8.9	-4.2
1982	3.1	28.4	1.764.881	1.622.157	-142.724	-1,3	-3.5	40.4	188.6	5.7	8.8	-3.1
1983	4.2	31.4	2.914.818	2.695.633	-219.185	-1,6	-4.9	34.6	285.6	5.7	9.2	-3.5
1984	7.1	48.4	4.278.255	3.769.962	-508.293	-2,3	-5.4	33.1	446.9	7.1	10.8	-3.6
1985	4.3	45.0	6.493.304	5.980.147	-513.157	-1,5	-3.6	43.3	579.7	8.0	11.3	-3.4
1986	6.8	34.6	8.311.421	7.153.602	-1.157.818	-2,3	-3.7	45.0	759.6	7.5	11.1	-3.6
1987	9.8	38.9	12.790.981	10.444.630	-2.346.351	-3,1	-6.1	49.3	1.023	10.2	14.2	-4.0
1988	1.5	73.7	21.446.013	17.587.328	-3.858.685	-3,0	-4.8	48.6	1.816	11.7	14.3	-2.7
1989	1.6	63.3	38.871.230	31.368.631	-7.502.599	-3,3	-5.3	86.5	2.316	11.6	16.0	-4.3
1990	9.4	60.3	68.354.409	56.572.566	-11.781.842	-3,0	-7.4	68.2	2.933	13.0	22.3	-9.3

Kaynak: TÜİK, İstatistiksel Göstergeler, 1923-2008, s.646-647; Önder, Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması, s.152-169; Çebi, Kamu Kesimi İtibariyle Mali Etki Hesaplaması: Türkiye Uygulaması, 2002, s.5; Cumhuriyetten Günümüze Konsolide Bütçe Dengesi, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, <http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFA79D6F5E6C1B43FF6CB60B44B4D43F98/ET:12.09.2011>
Büyüme oranları 1987 fiyatlarıyla,
İthalat CIF, ihracat FOB fiyatlarıyladır

1987 bütçesi, 1986 yılı bütçesi ile karşılaştırıldığında, personel harcamaları % 62.3, diğer cari harcamalar % 25.4, yatırım harcamaları % 33.8, transfer harcamaları % 66.8 artış göstermiş, toplam harcamalar ise % 52.8 oranında artmıştır. 1987 yılında kamu kesimi tarafından, cari fiyatlarla 7.550 milyar liralık sabit sermaye yatırımları gerçekleştirilmiş, kamu sabit sermaye yatırımlarının % 30.9'u genel ve katma bütçeli kuruluşlar, % 42.3'ü KİT'ler, % 26.8'i ise diğer kamu kuruluşlarına aittir. Bu bütçede kamu yatırımları içerisinde, ulaştırma ve haberleşme sektörü % 32.6, enerji % 24.2, diğer hizmetler % 15.6 ve tarım sektörünün % 9 oranındaki payları ile öncelikli sektörler arasında yer almaktadır (TBMM Tutanak Dergisi, C:19, D: 18, Y.Y:2, 09.12.1988,s.1).

Hükümete göre 1988 yılı bütçesi, sosyal yönü güçlü, ülke kaynaklarını milletin refah ve yararı için rasyonel yönde kullanmayı hedef alan bir bütçedir. Bu bütçe kamu harcamalarında israfın önlenmesine, vergi kayıp ve kaçaklarının en aza indirilmesine, vergi gelirlerinin artırılmasına öncelik veren bir anlayış içinde hazırlanmıştır. 1988 yılı bütçesinde temel öncelik, ekonomik ve sosyal gelişmeyi destekleyen altyapı yatırımları, ihracata yönelik projeler ile ulaştırma ve haberleşme sektöründe devam eden yatırımlara verilmiştir. 1988 yılında, kamu kesimi yatırımları, cari fiyatlarla 11.7 trilyon lira olarak belirlenmiş; bu yatırımların % 35.7'si ulaştırma ve haberleşme sektörüne, % 18.8'i enerji sektörüne, % 14.4'ü diğer sektörler % 10.1'i de tarım sektörüne ayrılmıştır. Eğitim ve sağlık sektörlerinin, kamu yatırımları içindeki payları geçmiş yıllara göre artırılmış, eğitim yatırımlarının payının % 5.1'e sağlık yatırımlarının payının ise % 1.8'e çıkarılması hedeflenmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C:19, D: 18, Y.Y:2, 09.12.1988,s.12-24).

Tablo 2'de 1983-1989 yılları arasında ekonomik tasnife göre kamu harcamaları ve alt kalemleri gösterilmektedir. Tablo 2'de görüleceği üzere 1983 Yılı Konsolide Bütçe harcamaları 2.735 milyar lira olup, bunun yaklaşık 1.021 milyar lirası cari harcamalar, 551 milyar lirası yatırım harcamaları, 1.220 milyar lirası da transfer harcamalarından ibarettir. 1989 yılında ise cari harcamalar 16.507 milyar liraya, yatırım harcamaları 5.671 milyar liraya, transfer harcamaları ise 16.393 milyar liraya yükselmiştir. 1983 yılında konsolide bütçe harcamaları içerisinde cari harcamaların payı % 36.5 iken 1989 yılında % 42'ye yükselmiştir. Yine 1983 yılında yatırım harcamalarının payı % 19.7 iken 1989 yılında % 15'e gerilemiştir. Transfer harcamalarının konsolide bütçe harcamaları içerisindeki payı ise 1983 yılında % 43.7 iken 1989 yılında % 42 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2: 1983-1989 Döneminde Konsolide Bütçe Harcamaları (Milyar TL)

Harcamalar	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Cari	1.021	1.439	2.023	2.967	4.432	7.394	16.507
Yatırım	551	800	1.229	1.854	2.495	3.631	5.671
Transfer	1.220	1.839	2.736	3.491	5.864	10.422	16.393
Toplam	2.735	3.984	5.901	8.311	12.791	21.447	38.871
Faiz	211	441	675	1.331	2.266	4.977	8.259
Faiz Dışı	2.524	3.543	5.226	6.980	10.525	16.468	30.612

Kaynak: Evgin (2000), Dünden Bugüne Dış Borçlarımız, s.11; Vardar, Türkiye'de İç Borçların Gelişimi, 2007, s.154

Genel olarak kamu harcamaları bütçe aracılığıyla kamu kesiminden özel kesime aktarılan bir kaynak transferi şeklinde gerçekleşmektedir (Derdiyok, 2001:4). Türkiye'de kamu kesiminin küçültülmesinin sonucu olarak 1980'den sonra konsolide devlet bütçesindeki cari ve yatırım harcamaları, hem toplam harcamaların hem de GSMH içindeki payları büyük ölçüde azalsa da dış finansal serbestleşmenin yaşandığı 1989 yılından itibaren artmaya başlamıştır (DPT, 1996: 16). BİYKP dönemi başında 3.5 trilyon lira olan kamu harcamaları yılda ortalama % 5.2 artarak 1989'da 4.6 trilyon lira olarak hedeflenmiştir. Aynı dönemde cari harcamalar yılda ortalama % 5.3, yatırım harcamaları % 7.1 ve transfer harcamaları ise % 2.6 oranında artması öngörülmüştür (DPT, 1984: 22).

Kamu harcamalarının sürekli olarak artış göstermesinin temelinde yatan en önemli nedenlerden birisi, bütçede genellik ve birlik ilkelerinden sapmalardır (Günay, 2007: 394). 1983 sonrası dikkati çeken önemli bir özellik, 1990 yılında sayıları 104'e ulaşan (Oyan, 2001: 289) ve genel bütçe dışında bırakılan fonlardır. Mali sistemin ciddi bir biçimde dağınıklığına yol açan fon sistemiyle, bütçe birliği ilkesinden önemli ölçüde uzaklaşmıştır. Bu dönemde, Anayasada belirtilen 'kamu tüzel kişilerinin harcamalarının yıllık bütçelerle yapılacağı' ilkesine riayet edilmemiş, 'bütçenin birliği ilkesi' ihlal edilerek meclis denetimi dışında kalan fonlar ihdas edilmiştir. Bu fonlar, Destekleme Fonu, Petrol Fonu, Akaryakıt Fonu, Fiyat İstikrar Fonu, Toplu Konut Fonu ve Kamu Ortaklığı Fonu gibi adlarla kurulmuştur. O dönemde, meclis denetimi dışında kalan bu fonlarda 228 milyar lira toplanmış, bu tutar bütçenin % 8 ile % 10'luk kısmına tekabül etmektedir. Fonlarla meclis iradesi dışında, denetim mekanizmaları yetersiz adeta ikinci bir bütçe oluşturulmuştur. Oysa devletin bütün gelirlerinin tek bir bütçede toplanması mükelleflere, ödediği vergilerin nerelere harcandığını görme imkânı vermekte ve demokratik temsil mekanizması yoluyla bütçeler denetlenmektedir (TBMM Tutanak Dergisi, C:5,D: 19, Y.Y:1, 10.03.1992,s.18; C:22, D:17, Y.Y:3, 10.12.1985,s.93). Bütçeler, hükümet üzerinde parlamentonun kontrolünü sağlayan araçlar olduğundan gelir ve giderlerin bütçe

dışına çıkarılması, demokratik kontrolün işlerliğini kaybetmesine neden olmaktadır (TBMM Tutanak Dergisi, C:9, D: 17, Y.Y:2, 08.12.1984,s.105).

Özetle,1980-1990 yılları arasında başta personel harcamaları olmak üzere, mahalli idarelerin açıkları, bütçe dışında kalan fonlar, sosyal güvenlik kurumlarına yapılan transferler, büyük bir kısmı tarımsal sübvansiyonların oluşturduğu diğer transferler toplamının GSMH'ya oranı yükselmiş, 1980'ler boyunca KİT açıkları toplam kamu açıklarının en önemli kaynağı olmuştur (TCMB, 2002: 30). Dışa açık politikalara geçişle birlikte kamu tüketim harcamalarının ve kamu borçlarının azaltılmasına, bütçe açıklarının kapatılmasına yönelik politikalar benimsenmiş, KİT'lerin toplam yatırımlar içerisindeki payı azaltılarak altyapı yatırımları yoluyla özel sektörün desteklemesi amaçlanmıştır. Öyle ki 1980 yılında altyapı yatırımlarının toplam kamu yatırımları içerisindeki payı % 55'ten 1990'lı yılların başlarında % 80'lere yükselmiştir (DPT,2001a: 13; Başol ve Başol, 1992: 61).

4.2.2. Vergiler

Türkiye'de vergi politikaları, ekonomik ve sosyal konjonktürü takip edememiş, 1950 yılından itibaren yapılan Gelir Vergisi reformuna rağmen vergi adaletini sağlayacak bir vergi sistemi kurulamamıştır. Bu durum, 1980 sonrası da devam etmiş, 1980-1983 yılları arasında ticari kazanç dolayısıyla Gelir Vergisi mükelleflerinin mükellef başına ödediği vergi miktarı, ücretlilerden alınan vergilerden daha düşük seviyede gerçekleşmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C:11, D: 17, Y.Y:2, 20.12.1984,s. 615).

1984 yılında kamu finansmanının sağlıklı kaynaklardan karşılanması amacıyla, vergi sisteminde yeni düzenlemelere gidilmiş, birçok batı ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de modern vergiciliğin gereği olarak 1985 yılından itibaren Katma Değer Vergisi (KDV) sistemine geçilmiştir. Bu vergi ile gider vergilerinin sanayi sektörü üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak, yatırımları ve ihracatı teşvik etmek ve bütün bunların sonucu olarak kalkınmanın finansmanına çözüm bulmak hedeflenmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C:9,D:17,Y.Y:2, 08.12.1984,s.68). KDV'nin yürürlüğe girmesiyle, İstihsal Vergisi, Nakliyat Vergisi, PTT Hizmetleri Vergisi, İlan ve Reklam Hizmetleri Vergisi, İşletme Vergisi, Spor-Toto Vergisi ve Şeker İstihlak Vergisi gibi sekiz vergi türü yürürlükten kaldırılmıştır. Banka ve Sigorta Muamele Vergisi ise KDV kapsamı dışında bırakılmıştır. KDV'nin yürürlükten kaldırdığı vergiler için 1985 Mali Yılı Bütçe Tasarısının gelir cetveli olan B Cetvelinde tahmin edilen vergi hâsılatı aşağıdaki gibidir (TBMM Tutanak Dergisi, C:11, D: 17, Y.Y:2, 20.12.1986, s. 660):

**Tablo 3: KDV İle Yürürlükten Kalkan Vergiler ve Vazgeçilen Vergi Miktarı
(Milyar TL)**

Dâhilde Alınan İstihsal Vergisi	491
İşletme Vergisi	18
Şeker İstihlak Vergisi	1
Nakliyat Vergisi	10
PTT Hizmetleri Vergisi	25
Spor - Toto Vergisi	5,5
İlan ve Reklam Hizmetleri Vergisi	1,5
İthalden Alınan İstihsal Vergisi	310
Toplam	862

Kaynak: Kunter, TBMM Tutanak Dergisi, C:11,D: 17, Y.Y:2, 20.12.1984, s.660

1985 Mali Yılı Bütçe Kanunu Tasarısının B cetvelinde, KDV için beklenen vergi hasılatı ise Tablo 4'de gösterilmektedir.

**Tablo 4: KDV'nin Yürürlüğe Konulması İle Beklenen Vergi Gelirleri
(Milyar TL)**

Dâhilde Alınan Katma Değer Vergisi	230
Ek Katma Değer Vergisi	170
İthalde Alınan Katma Değer Vergisi	362
Toplam	762

Kaynak: Kunter, TBMM Tutanak Dergisi, C:11, D: 17, Y.Y:2, 20.12.1984, s.660

Vergilerle ilgili 1984 yılında telif kazançları, mesken kira gelirleri istisnası ve küçük çiftçi muafılığı sınırı artırılmış; birinci sınıf tüccarlar için öngörülen hadler üç katına yükseltilmiş, kalkınmada öncelikli yörelerdeki yatırımları teşvik için önemli vergi bağışıklıkları getirilmiştir. Mevduat ve tahvil faizlerinde gelir vergisi tevkifat oranları indirilerek tasarrufların teşviki ve kredi maliyetlerinin düşürülmesi amaçlanmıştır. Gelir ve Kurumlar Vergisinde yapılan değişikliklerle özel indirim on misline kadar artırılabilmesi, yatırım indiriminin % 100'e kadar yükseltilmesi imkânı sağlanmıştır. Ayrıca zor durumda bulunan işletmelerin sağlam bir mali bünyeye kavuşmaları için gayrimenkul ve menkul kıymetlerin satışından doğan kazançların sermayeye ilave edilmesi halinde vergilendirilmemesini sağlayan düzenlemeler yapılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, C:9, D: 17, Y.Y:2, 08.12.1984,s.65.66).

1985 yılı bütçesinde, gelir dağılımında adaleti sağlamak amacıyla ortadireğin güçlendirilmesi, çiftçinin, memurun, esnafın, işçinin ve emeklinin milli gelirden daha fazla pay alabilmesinin sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca tasarruf sahiplerinin gelirini yükseltmek amacıyla mevduat faizlerinden alınan Stopaj oranı % 20'den % 10'a düşürülmüştür (TBMM Tutanak Dergisi, C:1, Y.Y:1, 22.12.1983,s.70).

Kamu harcamalarının vergi gelirleriyle finanse edilmesi, bütçenin güvenilir kaynaklara dayandığını gösterir. 1983 yılında bütçenin % 84'ü vergi gelirleri ile finanse edilirken 1984 yılında bu oran % 72'ye düşmüştür. 1985 yılında KDV'nin yürürlüğe girmesiyle bu oran tekrar % 84'e yükselmiş, 1986 ve 1987 yılında sırasıyla ve yüzde olmak üzere 90 ve 91 olarak gerçekleşmiştir. Toplam vergi gelirlerinin GSMH içindeki payı ise 1980 yılında % 17.9 iken 1983 yılında % 17.2'ye düşmüş, 1989 yılında % 18.7'ye 1990 yılında % 20'ye yükselmiştir. Özellikle uygulanan ekonomik programın gereği olarak 1985 yılından itibaren vergi gelirlerinde önemli sayılabilecek artış yaşanmıştır. 1985 yılında genel bütçe vergi gelirlerinin % 34.6'sı gelir vergisinden oluşurken, % 11.7'si kurumlar vergisinden, % 24.8'i ise KDV'den tahsil etmiştir. Bu oranlar 1989 yılında sırasıyla ve yüzde olmak üzere 38.6, 14.1 ve 25.3 olarak gerçekleşmiştir (DPT, 2001b:VIII). Öte yandan 1983 yılında vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin payı % 41.7 iken, yeni vergilerin ihdası ile birlikte 1989 yılında bu oran % 46.6'ya yükselmiştir. Bu durum vergi gelirleri açısından olumlu bir durum ortaya çıkarırken, dolaylı vergilerin vergi adaletini sağlamadaki eksikliği nedeniyle eleştirilmiştir.

Tablo-5: 1983-1989 Yılları Arasında Genel Bütçe Gelirlerinin Dağılımı

Yıllar	Vergi Gelirleri	%	Vergi Dışı Normal Gelirler	%	Özel Gelir ve Fonlar	%	Vergi Yüku
1983	1.934.492	84	307.144	13	72.322	3	13.91
1984	2.372.211	72	279.838	8	646.002	20	10.72
1985	3.829.117	84	443.974	10	305.329	7	11.26
1986	5.972.034	90	554.251	8	103.425	2	11.70
1987	9.051.003	91	756.949	8	86.370	1	12.09
1988	14.231.761	85	1.228.285	7	1.353.223	8	11.02
1989	25.550.320	85	2.438.332	8	2.221.081	7	11.09

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, Genel Bütçe Gelirleri 1923-2010, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_1.xls.htm/ET:19.12.2011; Evgin, Türkiye'de Konsolide Bütçe Uygulamaları Genel Değerlendirmesi (1980-1997) 1997, s.11

Bu dönemde vergilerle ilgili düzenlemelere bakıldığında iki önemli sonuç ortaya çıkar. Bunlardan ilki, Türk Vergi Sisteminin, beyan esasına dayanan üniter yapısı terk edilmiş bunun yerine düşük oranlı ve kaynakta kesintiyi öngören bir sistem ikame edilmeye çalışılmıştır. İkincisi ise muafiyet, istisna, götürü ve stopaj uygulamaları yaygınlaştırılarak hemen her kesime verilen tavizlerle, ‘vergi, ödeyenden alınır’, hale gelmiştir. Bu durum vergi ödeme bilincini zayıflatmış, vergi almanın meşruiyetini tartışılır hale getirmiş ve kayıt dışı uygulamaları yaygınlaştırmıştır (DPT, 1996: 23). Özellikle tasarrufları ve yatırımları teşvik amacıyla, Kurumlar Vergisine getirilen istisnalar ve muafiyetler, orta ve alt gelir gruplarının vergi yükünü yükseltmiş, kamu harcamalarına katkı yapması gereken kesimlerin ödedikleri vergi miktarı, ücretlilerin ödediği vergi miktarının yarısına bile ulaşamamıştır. Vergi gelirleri ile harcamalar arasındaki dengesizlik harcamalar lehine değişince bu açıklar yeni borçlanmalar yoluyla finanse edilmiştir. Kısaca kamu harcamalarını karşılamak amacıyla vergi toplamak yerine zaman zaman % 100’ün üzerinde bir maliyetle borçlanma yoluna gidilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C:38, D: 18, Y.Y:3, 27.12.1989,s.415).

4.2.3. Kamu Borçları

Kamu harcamalarının finansmanında vergi gelirlerinin yeterli olmadığı durumlarda iç ya da dış piyasalardan borçlanma yoluna gidilmektedir. Borçlanmanın maliye politikası aracı olarak kullanılması, ekonomi yönetimine bir yandan geniş hareket alanı bırakırken diğer yandan ekonomik dengesizliklere yol açmaması için miktar ve koşullarının iyi belirlenerek bu aracın ideal kullanım sorumluluğunu da yüklemektedir (Yüksel, 1990: 185).

Türkiye’nin 1945 yılında başlayan borçlanma serüveni, 1970’li yıllara gelince “yetmiş sente muhtaç”, bir ülke konumuna getirmiş, birinci ve ikinci petrol krizinin etkisiyle 1977’de vadesi gelen borç anapara ve faizleri ödenemeyince borçlar yeniden yapılandırılmıştır. 1980 yılından sonra, ekonomik kalkınma için gerekli olan kaynak dış ülkelerden karşılanmaya çalışılmış ve dış borç miktarında büyük artışlar gözlenmiştir. Ancak, bu dönemde ihracattan sağlanan gelirler ile dış borcun sürdürülebilirliği sağlanabilmiştir (Karagöl, 2010: 26).

Cumhuriyetin ilanından 1980’li yıllara kadar kamu borçları dış borç şeklinde ortaya çıkmış, iç borçlanmada önemli bir gelişme yaşanmamıştır. 1925-1930 yılları arasında kamu bütçesi fazla vermiş, 1940 yılına kadar açıklar ya düşük seviyede gerçekleşmiş veya bütçe denk olmuştur. İkinci Dünya Savaşının ortaya çıkardığı koşullar kamu harcamalarını yükselterek bütçe açıklarını artırmış, 1950’li yıllardan 1980’li yıllara kadar artan bütçe açıklarına paralel olarak kamu borçları da artmaya devam etmiştir (Hazine, 2004: 44-45).

Genel olarak Türkiye'de öteden beri dış borçları artıran iki unsur söz konusudur. Birincisi özel sektörün kaynak ihtiyacı, ikincisi de kamu kesiminin finansman açığıdır (Yaşa, 1986). 1980'lerin başında yapılan vergi reformu, KİT fiyatlarındaki ayarlamalar, tarımsal desteklerin yeniden düzenlenmesi ve kamu harcamalarının disipline edilmesi, kamu borçlarının bir miktar azalmasına yol açmıştır. KDV'nin yürürlüğe konması da dahil olmak üzere bir çok düzenlemeyi içeren vergi reformunun sonucu olarak daha etkin vergi toplanmaya başlanmış ve 1985'ten sonra vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranı artmıştır. Ne var ki kamu harcamaları gelirlerden fazla artmaya devam ettiği için kamu borçları ve bunların finansmanı sorun olmaya devam etmiştir (TCMB, 2002: 26). Böyle bir ortamda yükselen reel faizler iç borcun GSMH'ya oranını da sürekli artırmıştır (Demir, 2004: 15-16).

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde konsolide bütçe ve kamu kesimi dengesi sürekli açık vermiş (Günay, 2007: 293), para politikası maliye politikasına göre öncelikli kabul edildiğinden (Derdiyok, 2001: 4), 1980-1985 döneminde bütçe açıklarının finansmanında vergi gelirleri yerine borçlanmaya başvurulmuş, borçlanma olağanüstü bir finansman aracı olmaktan çıkıp, olağan gelir kalemi haline dönüşmüştür. Bu durumda, kamu harcamaları sağlam kaynaklarla finanse edilmek yerine, borçlanma ile finanse edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C:5, D: 19, Y.Y:1, 10.03.1992,s.20).

Türkiye'de kamu bütçesinin finansmanı amacıyla program ve proje kredileri şeklinde sağlanan fonlar, dış borç stokunun artmasına etkili olmuş, dış borç stokunun GSMH'ya oranı, 1970'lerde % 10 iken, 1980 yılında % 26'ya; 1990'larda ise % 43'e yükselmiştir. Kamu dış borcunun GSMH'ya oranı 1980'lerde % 24,2 iken 1990'larda % 21,8'e düşmesine rağmen, özel sektör dış borcunun GSMH'ya oranı 1980'lerde % 5,8 iken 1990'larda % 14,3'e yükselmiştir (TCMB, 2002: 26; TBMM Tutanak Dergisi, C:20, 18, Y.Y:2, 12.12.1988,s.202). Dış borçlarla ilgili diğer önemli bir gelişme de dış borçların vade yapısı ile ilgilidir. Kısa vadeli dış borçların toplam borçlar içindeki payı 1980 yılında % 16 iken, 1988 yılında % 25'e yükselmiştir. Dış borç, anapara ve faiz ödemelerinin GSMH'ya oranı ise 1980'de % 2,4 iken 1988'de % 10,7'ye yükselmiştir. Dış borç ödemesinin ihracata oranı ise, 1980 yılında % 48,1'den 1988'de % 59'a yükselmiştir.

Tablo: 6'da görüleceği üzere 1983 yılında 3.173 milyar lira olan iç borç stoku, dönem içerisinde sürekli artarak 1989 yılında 41.934 milyar liraya yükselmiştir. İç borç stokunun GSMH'ya oranı 1980'de % 16 iken, 1983 yılında % 22'ye yükselmiş, 1989'da % 18.2'ye düşmüş, 1990'da ise % 20'ye yükselmiştir.1985 yılından itibaren her yıl daha da artan kamu finansman açıkları, hazinenin iç borç stokunu yükseltmiş ve bütçeler üzerinde ciddi bir yük oluşturmuştur. Muhalefete göre bu dönemde asıl görevi, devletin gelir ve

giderleri arasında ortaya çıkan geçici dengesizlikleri gidermek olan hazine, adeta devletin ikinci bir Gelirler Genel Müdürlüğü gibi çalıştırılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, C:5, D:19,Y.Y:1,10.03.1992,s.21).

Tablo 6: 1983-1989 Döneminde İç ve Dış Borç Verileri

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
İç Borç Stoku	3.173	4.634	6.972	10.514	17.218	28.458	41.934
-Devlet Tahvili	360	531	1.032	1.511	2.407	4.880	10.863
-Hazine Bonosu	56	340	489	822	1.923	2.542	3.537
-Kısa vadeli avans	339	528	795	1.052	1.407	2.082	2.539
Ara Toplam	755	1.399	2.317	3.386	5738	9.504	16.939
Konsolide Borçlar	2.418	3.235	4.656	7.129	11.481	18.954	24.995
Dış Borç	18.385	20.659	25.476	31.101	40.428	40.722	41.751
GSMH	13.930	22.168	35.350	51.185	75.019	129.175	230.370
İç Borç Stok/GSMH	22.7	20.9	19.7	20.5	22.9	22.0	18.2
Dış Borç Stok/GSMH	29.2	33.6	37.2	42.0	46.3	44.4	38.3
Kamu Borcu/GSMH	24.8	27.1	28.8	32.3	36.1	35.8	31.6

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı İç Borç İstatistikleri, Yıllık Veriler, <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymus/lcBorc/ET:22.03.2011>; Vardar, Türkiye'de İç Borçlanmanın Gelişimi,2007,s.161-163; Pakdemirli, Cumhuriyet Döneminin Ekonomik Büyüklükleri (1923-2002),2003,s.194; Kepenek ve Yentürk, Türkiye Ekonomisi,2005,s.305

İç Borçlar Milyar TL; Dış Borçlar Milyon Dolardır.

Bütçe görüşmeleri sırasında iç ve dış borç konusu önemli tartışma konusu olmuş, 1985 yılı bütçesi meclisten geçerken, özellikle iç ve dış borçlar konusunda bütçenin gerçekçi olmadığı savunulmuştur. Muhalefete göre 1985 yılı bütçesinde % 5,5 büyüme hızıyla, enflasyonu % 25'e çekme hedefi ciddi bir çelişkidir. Enflasyonun % 45'ten % 25'e çekilmesi her şeyden önce sıkı para politikasını gerektirdiği için, % 5,5 büyüme hızı gerçekçi görülmemiştir. Muhalefete göre hükümetin reel faiz politikaları, kredi maliyetlerini yükselterek yatırımları azaltacak, % 5,5'lik büyüme hızı gerçekleşmeyecektir. 1985 yılı bütçesi, enflasyonla mücadelede başarı sağlayacak bir yapı arz etmeyen ve asıl amacın ekonomik büyümeyi hedeflemenin ötesinde sadece talep enflasyonunu azaltıcı tedbirler içermektedir. Yine bu bütçe maliyet enflasyonu ile ilgilenmeyen, işçi, memur, emekli, çiftçi, esnafın sorunlarına çözüm getirmeyen bir bütçe olarak eleştirilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C:9,D:17,Y.Y:2, 08.12.1984,s.92).

1985 yılından sonra hazırlanan bütçelerde ekonomik gelişmeye bağlı olarak, artan kaynak ihtiyacını karşılamak için, yurt içi tasarrufların artırılmasının zorunluluğuna dikkat çekilmiştir. Örneğin, 1988 yılında uygulanacak maliye politikasının temel amacı, kamu tüketiminde azami tasarruf sağlamak, kamu

gelirlerini artırmak, iktisadi ve sosyal gelişmeyi yurt içi tasarruflara dayandırmaktır. Böylece kaynakların verimli şekilde kullanılması sağlanarak sağlıklı bir kalkınma sürecini devam ettirmenin mümkün olacağı öngörülmüştür. Ancak ekonomik büyüme hızı yavaşlayınca 1983 yılından sonra uygulanan daraltıcı maliye politikalar terk edilerek 1989 yılı ortalarından itibaren genişletici maliye politikaları uygulanmaya başlanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, C:36, D:18,Y.Y:1, 04.04.1988,s.5).

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bütçeler, kamu gelir ve giderlerini gösteren bir cetvel olmanın ötesinde, makroekonomik istikrarın sağlanması, gelir dağılımının iyileştirilmesi, yatırımların teşvik edilmesi ve toplam talebe yön vermesi gibi hedeflere ulaşmada kullanılan en önemli maliye politikası araçlarından biridir. Bütçelere bakılarak, kamu kesimi tarafından kullanılan kaynak miktarını, mevcut bütçe kaynaklarıyla hedeflenen politikaların gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini, bu kaynakların nerelere harcandığını, siyasi iktidarın ekonomi politikalarını ve ulaşmak istediği hedefleri görebilmek mümkündür. Nitekim bütçe görüşmelerinde sıkça vurgulanan 'bu bütçe bir borç bütçesidir', 'bu bütçe yatırım bütçesidir' veya 'bu bütçe sosyal amaçlı bir bütçe değildir', ifadeleri bütçe kalemlerine bakılarak yapılan çıkarımlardan başka bir şey değildir.

Bütçe görüşmeleri sırasında, yapılan genel değerlendirme ve eleştirilerin büyük çoğunluğu ekonomik konulardan ziyade siyasi karakterli olabilmektedir. Bütçe görüşmelerinde, mevcut iç ve dış konjonktür ortaya konulduktan sonra sadece bütçe kanunu tasarısının maddeleri, bütçenin büyüklüğü ve hedefleri müzakere edilmemekte ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal sorunları da dile getirilmektedir.

Türkiye'de 1980'lerin başlarına kadar genişletici maliye politikalarının neden olduğu bütçe açıklarının, Merkez Bankası kaynaklarıyla finanse edilmesi bir yandan parasal otoritenin bağımsız bir para politikası uygulamasını engellerken aynı zamanda maliye politikasını da etkin bir iktisat politikası aracı haline getirmiştir. 24 Ocak Kararlarıyla birlikte hükümetin Merkez Bankası kaynaklarına başvurması önemli ölçüde sınırlandırılmış, bunun yerine yoğun bir biçimde iç borçlanmaya başvurulmuştur.

1950'li yıllardan 1980'li yıllara gelinceye kadar artan bütçe açıklarına paralel olarak kamu borçları da artmaya devam etmiş, bu borçlar genellikle dış borç şeklinde ortaya çıkmıştır. 1980'lerin başında yapılan bir dizi düzenleme ile kamu borçları bir miktar azalsa da kamu harcamalarını finanse edecek düzeyde gelir toplanamadığından borçlardaki artışla birlikte, faiz yükü de artmış, bu borçların ödenmesi sorun olmaya devam etmiştir. Bu dönemde bütçe açıklarının

finansmanında vergi gelirleri yerine borçlanmaya gidilmesi, olağanüstü durumlarda kullanılması gereken bu kaynağı olağan gelir kalemi haline dönüştürmüştür.

1980 yılından sonra faiz oranları üzerindeki kamunun denetiminin azaltılması, KİT fiyatlarının yeniden düzenlenmesi, enflasyonun önlenmesi, tarımsal desteklerin azaltılması ve kamu harcamalarındaki artışın neden olduğu bütçe açıklarının düşürülmesi amaçlanmıştır. Kamu finansmanının sağlıklı kaynaklarla finanse edilmesi amacıyla genelde mali sistemle; özelde vergilerle ilgili önemli düzenlemeler yapılmış, 1985 yılında KDV’nin yürürlüğe girmesiyle birçok vergi yürürlükten kaldırılmış, mahalli idarelerin gelirlerini artırmak amacıyla emlak vergileri belediyelere devredilmiş, vergilerin sayıları azaltılıp, verginin tabana yayılması ile bütçe gelirleri içerisinde vergi gelirlerinin payı yükselmiştir.

Türkiye’de 1989 yılında 32 sayılı Kararla kambiyo rejiminde yapılan değişiklik, yabancı sermaye girişlerini tamamen serbest bırakmış, sermaye girişlerinin ülkede kalmasını sağlamak amacıyla yüksek faiz politikaları uygulanmıştır. Bu şekilde yurtdışından gelen kısa vadeli yabancı kaynaklar bütçe açıklarının finansmanında kullanılarak kamunun faiz ödemelerini artırdığından, bu tarihten sonra maliye politikalarının önemi daha da artmıştır.

Özetle, Türkiye’de 1980-1983 döneminde kısmen, 1983-1989 döneminde ise daha geniş kapsamlı olmak üzere devletin ekonomik aktivite üzerindeki etkilerini azaltan liberal politikalar uygulanmıştır. Bu dönemde enflasyonu düşürmek amacıyla, parasal genişlemenin kontrol altına alınmasıyla birlikte, başlangıçta uygulanan daraltıcı maliye politikaları, dönem sonlarına doğru terk edilmiş, bir yandan kamu harcamalarının azaltılmasına büyük önem verilirken diğer yandan vergi almak yerine borçlanmaya başvurulması hem iç hem de dış borçları artırıp faiz oranlarını yükselterek hükümetlerin bütçe üzerindeki etkinliklerini azaltmıştır.

KAYNAKÇA

AVCI, N. (1988), Bütçe ve Para Politikalarının Makroekonomik Etkileri, Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, Ekim, Ankara.

AYDIN, F. (2009), Hükümet Programları ve Kalkınma Planlarında Maliye Politikası, Ankara.

BAŞOL, K. ve Başol, G. (1992), “Bütçe Uygulamalarında Yapılan Değişiklikler ve Bütçe Politikalarına Etkileri”, AÜSBF Dergisi, Cilt 47, Sayı:3,ss.57-82

BOCUTOĞLU, E. (2011), Karşılaştırmalı Makro İktisat Teoriler ve Politikalar, Murathan Yayınevi, 4.Baskı, Trabzon.

Bütçe Hazırlama Rehberi (2012-2014), Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, <http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAC8287D72AD903BEECECF96BF906C773/ET:30.09.2011>.

ÇEBİ, C. (2002), Kamu Kesimi İtibariyle Mali Etki Hesaplaması: Türkiye Uygulaması, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Tartışma Tebliği No:97/4

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C:2, Y.Y:1, 15.01.1982,s.129

DEDE, M. E. (2010), Anayasal İktisat Perspektifinde Maliye Politikası Kuralları ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Uygulamanın İncelenmesi, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.

DEMİR, M. V. (2004), 4749 Sayılı Kamu Finansman ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanunun Getirdiği Yenilikler, Önceki Mevzuat İle Karşılaştırılması, Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, Mart, Ankara.

DERDIYOK, T. (2001), "1980 Sonrası Borçlanma Politikaları", Maliye Dergisi, Yıl: 2001, Sayı: 138.

DERDIYOK, T. (2001), "Kamu Harcamalarında Tasarruf mu, Etkili Vergilemem mi?", Maliye Dergisi, Sayı: 137.

DPT (1984), Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), DPT Yayınları, Ankara.

DPT (1996), Vergi Özel İhtisas Komisyon Raporu, Yayın No: DPT: 2454-ÖİK:510, Ankara.

DPT (2001a), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kamu Yatırımlarının Planlanması ve Uygulanmasında Etkinlik Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara.

DPT (2001b), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Vergi Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara.

EDİZDOĞAN, N. (2008), Kamu Maliyesi, 10.Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.

ERKAM, S. (2010), Maliye Politikalarının Etkinliği: Teori ve Bir Uygulama, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.

EVGIN, T. (1997), “Türkiye’de Konsolide Bütçe Uygulamaları Genel Değerlendirmesi (1980-1997)” Hazine Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ekim

EVGIN, T. (2000), “Dünden Bugüne Dış Borçlarımız” HDTM Araştırma ve İnceleme Dizisi No:26.

GÜNAY, A. (2007), Mali Disiplinin Sağlanmasında Anayasal Denk Bütçe Yaklaşımı ve Türkiye’de Uygulanabilirliği, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara

Hazine Müsteşarlığı (2004), Hazine Dergisi, Cumhuriyetin 80.Yılı Özel Sayısı, Banka ve Kambiyo Genel Müdürlüğü, Ankara.

KARACAL, M. ve Öktem, A.U. (2007), Bütçe Kılavuzu Uzman Olmayanlar İçin El Kitabı, Tesev Yayınları,

KARAGÖL, E. T. (2010), “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Dış Borçlar”, Seta Analiz, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, No:26.

KEPENEK, Y. ve Yentürk, N. (2001), Türkiye Ekonomisi, 18. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KESRIYELI, M. (1997), 1980’li Yıllardan Günümüze Para Politikası Gelişmeleri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Tartışma Tebliği No:97/4.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt:14, Dönem:5, Toplantı:3,16.02.1980

OKTAYER, A. (2010), “Türkiye’de Bütçe Açığı, Para Arzı ve Enflasyon İlişkisi”, Maliye Dergisi, Sayı 158, Ocak-Haziran, ss.431-447

OYAN, O. (2001), Kamu Maliyesi ve Politikası, Türkiye Ekonomisi Sektörel Analizi, Yayına Hazırlayan Ahmet Şahinöz, Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayınevi, Ekim, Ankara.

ÖNDER, T. (2005), Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Uzmanlık Yeterlik Tezi, Ankara.

ÖZAKTAŞ, F. D. (2007), “Türkiye Ekonomisinde Enflasyonist Süreçte Baskın Otorite Tespitine Uygulamalı Çalışma”, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Sayı:65, cilt:18,ss.59-70

PAKDEMIRLI, E. (2003), Cumhuriyet Döneminin Ekonomik Büyüklükleri (1923-2002), Türkiye Odalar Borsalar Birliği Yayınları, Ankara.

PEHLIVAN, O. (2004), Kamu Maliyesi, Derya Kitabevi, Trabzon.

PINAR, A. (2011), Kamu Maliyesi ve Maliye Politikası, 7.Bası, Ankara.

SAÇKAN, O. (2006), Genel Fiyat Düzeyinin Belirlenmesinde Para ve Maliye Politikası Dominant Rejimleri: Türkiye Örneği, 1988-2005, Merkez Bankası Uzmanlık Tezi, Ankara.

SARGENT, T.J ve Wallace, N. (1981), "Some Unpleasant Monetarist Arithmetic", Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review, Fall, 1-17

TAKIM, A. (2011), "Türkiye'de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları", Maliye Dergisi, Sayı:160, Ocak-Haziran, ss.154-176

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No:2709, Kabul Tarihi: 07.10.1982

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:1, Dönem: 17, Yasama Yılı:1, 22.12.1983

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:9, Dönem: 17, Yasama Yılı:2, 08.12.1984

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:11, Dönem: 17, Yasama Yılı:2, 20.12.1984

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:22, Dönem: 17, Yasama Yılı:3, 10.12.1985

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:33, Dönem: 17, Yasama Yılı:4, 08.12.1986

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:33, Dönem: 17, Yasama Yılı:4, 09.12.1986

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:35, Dönem: 17, Yasama Yılı:4, 24.12.1986

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:11, Dönem: 17, Yasama Yılı:2, 20.12.1986

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:36, Dönem: 18, Yasama Yılı:1, 04.04.1988

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:19, Dönem: 18, Yasama Yılı:2, 09.12.1988

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:36, Dönem: 18, Yasama Yılı:1, 04.04.1988

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:20, Dönem: 18, Yasama Yılı:2, 12.12.1988

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:38, Dönem: 18, Yasama Yılı:3, 27.12.1989

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:53, Dönem: 18, Yasama Yılı:4, 13.12.1990

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:5, Dönem: 19, Yasama Yılı:1, 10.03.1992

TCMB (2002), Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri,
<http://www.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 23.09.2011)

TUTAR, E. (2005), Enflasyon Hedeflemesinin Önkoşulları: Türkiye'de Para Politikası Araçları İle Enflasyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.

TÜRK, İ. (2005), Maliye Politikası, 18. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.

VARDAR, E. (2007), Türkiye'de İç Borçlanmanın Gelişimi, TCMB Uzmanlık Yeterlik Tezi, Ankara.

YURDAKUL, F. ve Saçkan O. (2007), "Genel Fiyat Düzeyinin Belirlenmesinde Para ve Maliye Politikası Baskın Rejimler", Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, Cilt: 62, Sayı:2, ss.219-236

YÜKSEL, N. (1990), Türkiye'de Konsolidasyon (Tahkim Kanunları), Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, Haziran, Ankara.